

ILMIY AXBOROTNOMA

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC JOURNAL

2020-yil, 2-son (120) GUMANITAR FANLAR SERIYASI

Tarix, Falsafa, Sotsiologiya, Iqtisodiyot, O'qitish metodikasi

Samarqand viloyat matbuot boshqarmasida ro'yxatdan o'tish tartibi 09-25.
Jurnal 1999-yildan chop qilina boshlagan va OAK ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARLARI:

R. I. XALMURADOV, t.f.d. professor
H.A. XUSHVAQTOV, f-m.f.n., dotsent
A. M. NASIMOV, t.f.d., professor

TAHRIRIYAT KENGASHI:

S. S. G'ULOMOV	- O'zFA akademigi
A. SAGDULLAEV	- O'zFA akademigi
J. D. ELTAZAROV	- fil.f.d., professor (SamDU)
D. I. SALOHY	- fil.f.d., professor (SamDU)
S. A. KARIMOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
M. MUXIDDINOV	- fil.f.d., professor (SamDU)
S. K. KARIMOV	- fals.f.d., professor (SamDU)
J. Ya. YAXSHILIKOV	- fals.f.d., professor (SamDU)
N. Sh. SHODIEV	- ped.f.d., professor (SamDU)
A. M. JABBAROV	- psix.f.d., professor (SamDU)
Sh. R. BARATOV	- psix.f.d., professor (SamDU)
TAMIR KLEIN	- Veysman ilmiy tadqiqot instituti professori (Isroil)
NAZIF SHAHRANY	- Indiana universiteti professori (AQSh)
HIROAKI HUZIE	- Osaka universiteti professori (Yaponiya)
KIM SUNGHAЕ	- Daeju universiteti professori (Koreya)
BYLAPPA MANJUNATH	- Don Bosko boshqaruv maktabi professori (Hindiston)

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

TARIX / HISTORY

Eshbekova D. T. Gazeta bosh maqolalari manba sifatida	4
Yarmatov O. Sh. Turkistondagi hind fuqarolarining ijtimoiy hayoti tarixidan	9
Pardayev T. R. O'zbekistonning janubiy hududlarida uy - joy qurilishidagi ahvol: o'zgarishlar va muammolar (1950-1960 yy)	13
Ergashev B. Zarafshon okrugi tashkil etilishi va shaxarsozlik tarixiga oid ma'lumotlar	15
Anorqulov S. M. Sotsialistik shaharlar antropologiyasi (XX asrning 60-yillarigacha)	20

FALSAFA / PHILOSOPHY

Nadirova Z. P., Elmurodova F. N. Ilmiy ijodda intuitsiya	25
Xudoyberdieva H. K. Yoshlarda millatlararo munosabatlarni kuchaytirishda san'at asarlari va madaniy merosning o'rni	27
Musaeva N. Imom Buxoriyning "Al-jomi' as-sahih" asarida inson va uning ma'naviy-axloqiy barkamolligi	34
Amirxo'jayev Sh. Q. Oilaviy munosabatlar madaniyatini transformatsiyalashuviga ta'sir ko'rsatadigan omillar	37
Sunnatov N. B. Innovatsiyaning tizim sifatida rivojlanishi	40
Turatov Sh. Yoshlarda fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish o'zbekistonda barqaror va farovon hayot asosi	46
Raxmonov D. A., Nazarova N. J. Ijtimoiy xizmat paradigmalari va ulardan foydalanishning kasbiy ahamiyati	49
Sanaqulov A. N. Virtual reallikning ilmiy-falsafiy tahlili	54
Ochilov J. A. Sivilizatsiyalar transformatsiyasining ijtimoiy-siyosiy omillari	59
Abdullaeva N. B. Dizayn, dizayner va mezon	63

SOTSILOGIYA / SOCIOLOGY

G'afforova M. Q. Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning sotsial jihatlarini tahlili	68
--	----

10. Левин К. Теория поля в социальных науках – www.klex.ru/epo
11. Хоманс Дж. Возвращение к человеку // Американская социологическая мысль / Под ред. В.И. Добренко. - Москва, 1994. - С. 46-61.
12. Зандер Л.А. Бог и мир (Миросозерцание отца Сергия Булгакова). В 2-х тт. – Париж, 1948. – www.odinblago.ru/bog_i_mir
13. Павленок Т.Д. Некоторые методологические вопросы состояния и развития теории и практики социальной работы // Социальные технологии, исследования. – Москва, 2007, №6. - С. 23-26.
14. Эргашев И. Хаётнинг ҳар он фалсафа. Монография. –Тошкент: Akademiya, 2011.- 144 б.

UDK: 004.056

VIRTUAL REALLIKNING ILMIY-FALSAFIY TAHLILI

A.N.Sanaqulov

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

Annotatsiya. Maqolada axborotlashgan jamiyat tizimida zamonaviy virtual texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollari, virtual reallikni namoyon bo'lish indikatorlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan baholashning strategik ma'no-mazmuni, virtuallikni tadqiq etishning yo'nalishlari, virtual reallikning insoniyat uchun ta'siri hamda inson hayotini tashkil qilish va tartibga solishdagi ahamiyati tahlil etilgan. Shuningdek, axborot jamiyati taraqqiyoti sharoitida ijtimoiy institutlar transformatsiyasi, onlayn birlashmalar rivoji va ularning an'anaviy birlashmalar bilan hamkorligi, ijtimoiy kommunikatsiya tizimi o'zgarishiga Internet tarmog'i rivoji va ta'siri hamda zamonaviy ta'lim transformatsiyasi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: axborotlashgan jamiyat, Internet, virtual reallik, raqamli texnologiya, transformatsiya, ijtimoiy institut, elektron hukumat.

Научно-философский анализ виртуальной реальности

Аннотация. В статье проанализированы перспективы использования возможностей современных виртуальных технологий в информационной системе общества, стратегическое значение социально-философской оценки индикаторов проявления виртуальной реальности, направления исследований виртуальности, влияние виртуальной реальности на человечество и ее значение в организации и регулировании жизни человека. Также исследованы трансформация социальных институтов в условиях развития информационного общества, развитие онлайн-объединений и их сотрудничество с традиционными объединениями, развитие и влияние сети Интернет на изменение системы социальных коммуникаций, а также трансформация современного образования.

Ключевые слова: информационное общество, интернет, виртуальная реальность, цифровые технологии, трансформация, социальный институт, электронное правительство.

Scientific and philosophical analysis of virtual reality

Abstract. The article analyzes the prospects for using the capabilities of modern virtual technologies in the information system of society, the strategic importance of socio-philosophical evaluation of indicators of virtual reality manifestation, the direction of research on virtuality, the impact of virtual reality on humanity and its significance in the organization and regulation of human life. The transformation of social institutions in the context of the development of the information society, the development of online associations and their cooperation with traditional associations, the development and impact of the Internet on changing the system of social communications, as well as the transformation of modern education are also studied.

Key words: information society, Internet, virtual reality, digital technologies, transformation, social institution, e-government.

Jahon axborotlashgan jamiyat tizimida zamonaviy virtual texnologiyalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu mavzu allaqachon, virtual reallikni yuzaga keltirgan – kibernetika sohasi chegarasidan tashqariga chiqib, ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimiga chuqur kirib bordi va ijtimoiy-falsafa, psixologiya va madaniyat falsafasi sohasidagi tadqiqotlarni asosiy o'rganish ob'ektiga aylandi. Ayniqsa, bugungi kunda rivojlangan davlatlarning nufuzli universitetlari va ilmiy tadqiqot markazlarida jamiyatda shakllanayotgan yangi virtual madaniyat va uning o'ziga xos

xususiyatlaridan tortib, to uning virtual reallikda mavjud bo'lish oqibatlarini ilmiy-amaliy jihatdan o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu boisdan ham axborotlashgan jamiyatda virtual reallikning namoyon bo'lish indikatorlarini ijtimoiy-falsafiy jihatdan baholash strategik ma'no-mazmunga ega.

Dunyo amaliyotida bugungi kunda axborot kommunikatsion texnologiyalarini keng joriy qilinayotganligi inson faoliyatining virtuallashuvi bilan bilan xarakterlanadi. Chunki, axborotlashgan jamiyat asoschilaridan hisoblangan M.Kastels to'g'ri ta'kidlaganidek, «zamonaviy olam asosini «tarmoqli» tuzilmalar tashkil qiladi» [1]. Darhaqiqat, hozirgi jamiyatda aynan global tarmoq orqali turli ijtimoiy institutlar, tuzulmalar va birlashmalar shakllanishiga keng shart-sharoit yaratib berilmoqda. Bizga ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot qonuniyatlaridan ma'lumki, har bir texnikaviy kashfiyot va yutuqlar, o'zidan oldin rivojlangan ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar bilan tobora mustahkamlanib boraveradi. Hozirda bunday ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish global o'zgarishlar sharoitida lokal madaniyatlar identikligini saqlab qolishga intilayotgan bir vaqtda ayniqsa ahamiyatlidir. Bundan tashqari, axborotlashgan jamiyatda shakllangan ba'zi salbiy tendentsiyalar shaxslar ayniqsa yoshlar o'rtasida ijtimoiy begonalashuv holatlarini keskin ortishiga olib kelmoqda. Sababi esa turli ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida aksariyat odamlarning zaruriy ish bilan ta'minlanmaganligi yoki ularning real dunyo qiyinchiligidan «osongina» voz kechib ketayotganligi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa virtual olamda hali dunyoqarashi to'liq shakllanmagan yoshlar shuningdek o'z qat'iy fikri pozitsiyasiga ega bo'lmagan kishilarni o'z domiga tortib ketadigan g'ayritabiiy kuchga ega bo'lgan g'oyaviy-mafkuraviy oqimlar ta'sirining kuzatilayotganligi bu muammoni o'rganish qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib turibdi. Shu boisdan ham bunday virtual tahdidlarni oldini olish yoki bartaraf etish maqsadida «Biz mamlakatimizda investitsiyalarni faqatgina iqtisodiyot tarmoqlariga emas, balki ilmiy ishlanmalar «nou-xau»lar sohasiga ham keng jalb qilishimiz kerak» [2] ligi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Axborotlashgan jamiyat rivojining asosiy omili media madaniyat bo'lib, u o'z ichiga ekran madaniyati (kino, televidenie, multimedia, kompyuter texnologiyalari, Internet va hok.)ni qamrab oladi. Ekran madaniyati evolyutsiyasi kinodan tortib Internetgacha muntazam ravishda yangilanuvchi va o'zgaruvchi, har biri yanada individual, realistik va interaktiv bo'lib boruvchi vizual texnik vositalar majmuasiga asoslanadi. XX asr oxiri - XXI asrda bo'lgan axborot portlashi yangi axborot kommunikatsion texnologiyalari bilan bog'liq bo'lib, u o'z navbatida yangicha virtual reallik, inson mavjud bo'ladigan yangi makonning shakllanishiga sabab bo'ldi. Virtual ma'lumotlarni uzatish texnologiyalari teleradioeshitirishlar orasida uning ustun jihati, internet axborotni uzatibgina qo'ymay, shaxslararo, guruhlararo va individual kommunikatsiya quroli sifatida ham xizmat qiladi. Bundan tashqari axborot to'plash jarayoni mexanizmlarni takomillashtirish, saqlash va uzatish jarayoni bilan parallel ravishda tobora rivojlanib boraveradi. Bu jarayon esa o'z navbatida jamiyat ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy hayoti, ta'lim va tarbiya tizimida turli darajadagi muammolarni hal etish zaruratini paydo qiladi.

Jahon axborotlashgan jamiyatining yuksalishi yangi texnologik inqilob natijasidir. Axborotlashgan jamiyat haqiqiy bilimlar jamiyatini amalga oshirishda muhim vosita ekanligini unutmasligimiz kerak. Shu boisdan ham faqat internetning rivojlanishi bilimlar jamiyatining poydevori bo'lishi mumkin emas. Umuman olganda, axborot sotib olinishi va sotilishi mumkin bo'lgan tovar hisoblanadi. Yangi texnologik inqilob odamlarga bilimlarni misli ko'rilmagan darajada egallashga va inson qobiliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berishga imkon berdi. Amartya Senning fikricha, inson rivojlanishi asosiy erkinliklarga intilishdan iborat, ya'ni erkinlik faqat qonun bilan belgilanib qolmasdan tajriba bilan tasdiqlanishi muhim. Bunday erkinlik inson rivojlanishining maqsadi va vazifasidir. Bunday erkinliklar jumlasiga ayollar uchun ta'lim olish, mehnat bozoriga kirish, tibbiy va sog'liqni saqlash xizmatlaridan bahramand bo'lish, siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etish, mavjud axborotlardan teng foydalanish va jamoaviy xavfsizlik va boshqalarni kiritish mumkin.

Bilim nuqtai nazaridan har bir jamiyat o'z afzalliklariga ega. Shu sababli, turli xil jamiyatlarda allaqachon mavjud bo'lgan bilimlarning o'zaro bog'liqligini ta'minlashga harakat qilish kerak. «Axborot jamiyati» tushunchasi texnologik taraqqiyotga asoslanadi. «Bilimlar jamiyati» tushunchasi esa kengroq ijtimoiy, axloqiy va siyosiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Shubhasiz, «bilimlar jamiyati» atamasini ko'plikni ishlatish tasodifiy emas: bu madaniy va lingvistik xilma-xillikni to'liq aks ettirish uchun yetarlidir. Bugungi axborotlashgan jamiyatdagi tub o'zgarishlar sharoitida har kim o'z yo'lini faqat oqilona bilimga ega bo'lish orqaligina topishi mumkin. Chunki aynan har qanday jamiyatni qurish jarayonida bilimlar va madaniy shakllar har doim xilma-xil bo'lib, ular zamonaviy ilm-fan va texnika taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

«Postindustrial jamiyatning paydo bo'lishi» kitobida Daniel Bell birinchi bo'lib insoniyat jamiyatining rivojlanishi bilan ijtimoiy resurslar strategik o'zgarishga duchor bo'lganligini aytadi. Sanoat jamiyatida strategik resurslar kapital va mehnat bo'lgan bo'lsa, kelajakdagi jamiyatda esa eng muhim strategik manbalar bular axborot va bilimdan iborat bo'ladi. U bu haqida shunday deb yozadi: «Keng

ma'noda aytganda, agar sanoat jamiyati mashinasozlik texnologiyasiga asoslangan bo'lsa, postsanoat jamiyati bilim va texnologiyalar asosida shakllanadi. Agar kapital va ishchi kuchi sanoat jamiyatining asosiy tarkibiy xususiyatlarini tashkil etgan bo'lsa, u holda ma'lumot va bilimlar postindindial jamiyatning asosiy tarkibiy xususiyatlarini o'zida ifodalaydi. Shu boisdan ham M.N.Normamatova «Virtualistik bilimda har bir epistemologik qatlam attraktor rolini o'ynab, tadqiqotning kontseptual va tajribaviy tavsiflarini o'ziga tortadi, kompleks bilim tuzilmalari hosil bo'ladi. Virtualistik bilimning qayd etilgan xislatlari unda postnoklassik epistemologik tuzilmaning shakllanib borishidan dalolat beradi» [3] deb ta'kidlaydi.

Bilimlar jamiyatining asosini «inson rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilimlarni yaratish va qo'llash uchun axborotni aniqlash, ishlab chiqarish, qayta ishlash, o'zgartirish, tarqatish va undan foydalanish qobiliyati tashkil etadi». Inson rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilimlar avtonomiyaga mos keladigan ijtimoiy nuqtai-nazarga asoslanadi. Jamiyatning bu tushunchasi plyuralizm, integratsiya, o'zaro yordam va ishtirok tushunchalarini o'z ichiga qamrab oladi. Boshqacha qilib aytganda, jahon axborot jamiyati bilimlar jamiyatining sakrashini va «inson huquqlariga asoslangan inson taraqqiyotini» qo'llab-quvvatlashga asoslanadi. Ushbu maqsad ayniqsa muhimdir, ayniqsa uchinchi sanoat inqilobi, yangi texnologiya inqilobi va globallashuvning keyingi bosqichi ko'plab standartlarni tubdan o'zgartirib tashladi. Bu holat esa boy va kambag'al mamlakatlar o'rtasidagi tafovutni yanada oshirdi. Axborotlashgan jamiyat tushunchasining o'zagini «axborot» tashkil etadi. Axborot nima?, axborotning mohiyati nima?. Bu bugungi kunda boshqa soha vakillari qatori faylasuflar o'rganishi kerak bo'lgan asosiy muammoga aylandi. Aksariyat olimlarning «axborot» tushunchasi bilan bog'liq falsafiy qarashlari Shannonning axborot nazariyasi bilan emas, balki Vinner kibernetikasi bilan bog'liq holda tushuntirib o'tiladi.

Zamonaviy davr yuqori va raqamli texnologiyalarga asoslangan global mediamuhitni tashkil qiluvchi axborotlashgan davr deb qo'llab kelmoqdamiz, bu hayotimizning har bir jabhasida o'zini aksini namoyon qilib kelmoqda. Natijada, hozirda raqamli iqtisodiyot va unga asoslangan boshqaruv usullarining amaliyotda keng qo'llanilishi jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy omillaridan biriga aylandi. Rivojlangan davlatlarning yalpi ichki mahsulotida raqamli iqtisodiyotning ulushi 2010 yilda 1,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2018 yilga kelib, ushbu ko'rsatkich 5,5 foizni tashkil etdi [4].

Bugun futurolog E.Toffler XX asr oxirida yangi jamiyat obrazi: «boylik yoki zo'ravonlikka emas, axborot hosil qiladigan intellekt va bilimga asoslanadi» degan fikriga hech birimiz qarshi chiqq olmaymiz [5]. Demak zamonamizning o'ziga xos jihati axborot hukmronligi, media hukmronligidir. Tadqiqotlardan bilish mumkinki virtuallik muammosi birinchi navbatda XX asr oxirida postmodernistlar tadqiqotlarida ilmiy nazariy jihatdan asoslashga, ilmiy-texnik taraqqiyotni madaniyat bilan to'qnashuvini xarakterlarishga harakat qilgan. Boshqa tomondan esa mazkur muammo doirasining kengayishi axborot jamiyati nazariyasi rivoji bilan bog'liq, qaysiga ko'ra virtuallik zamonaviylikning asosiy va hal qiluvchi xususiyati sifatida ta'riflanadi. Virtuallikni nazariy tadqiq etishning turli yo'nalishlari belgilanib olindi. Bunday klassifikatsiyalash asosiga ikki ontologiya: reallik va virtuallikni kontseptsiyalar nisbatiga ko'ra tadqiq etish belgilanib olindi. Shunday qilib uch yo'nalish belgilandi. Birinchidan, bu virtuallik fenomenini zamonaviyligi va uniing texnogen tabiati alohida o'rganilgan – virtual reallik, virtuallashuv nazariyalari, shuningdek shu mavzu doirasidagi postmodernistik nazariyalar. Bunday tadqiqotlarga xos bo'lgan umumiy jihat virtuallik va reallikni qarama-qarshi qo'yilishi bilan belgilanadi. Ikkinchidan, bu yondashuv anchayin keng va atroflicha tasvirlangan falsafiy an'anaga aylangan.

Virtual reallik bu reallikdir. OAV «virtual» tushunchasi ko'pincha «o'ylab topilgan», «haqiqatda mavjud bo'lmagan» ma'nolarda qo'llaniladi. Biroq ilmiy diskursda «virtuallik» reallikning bir turi sifatida qabul qilina boshlangan. «Bugungi kunlarda ko'p gapirilayotgan virtual reallik, - bu biz vaqti-vaqti bilan kirib turadigan boshqa reallik emas, balki biz haqiqatdan ham yashayotgan reallikdir.

Virtual reallik atamasining ilk bosqichlarida panorama tushinilib kelingan. Panorama – grekcha ko'rish maydoni degan ma'noni anglatadi. Panoramani turli shakllari mavjud bo'lib, ular: chizilgan, shakllantirilgan, tasvirga olingan va video-film ko'rinishidagi turlaridir. Axborot texnologiyalarida panorama 360 gradus burchak ostidagi ko'rish imkoniyatiga ega tasvir tushuniladi. Virtual reallikning insoniyat uchun ta'siri inson hayotini tashkil qilish va tartibga solishda, insonlar o'rtasidagi aloqaning yangi shaklini yaratishda, jamiyat hayotining asosiy sohalari siyosat, iqtisod, san'at va turizm sohalariga ijobiy ta'sirini oshirish va boshqalarda yorqin namoyon bo'ladi.

Virtuallik voqe'likda mavjud bo'lmagan ob'yekt yoki holat, haqiqatda yo'q ammo ma'lum sharoitlarda yuzaga kelishi mumkin. Virtuallikda bu sharoitlar turlicha yondashuvlarda amalga oshiriladi. Ontologik jihatdan qaraydigan bo'lsak, virtuallik borliqdagi ma'lum bir potentsial holat, undagi muayyan faol ibtidoaning mavjudligi, muayyan sharoitlarda ayrim hodisalar yoki holatlarning yuzaga kelishiga moyillikni anglatishini bilib olamiz. Zamonaviy texnik vositalar yordamida virtual reallikka yanada

chuqurroq sho'ng'ishimiz ham mumkin, unda sub'ekt sifatida biz real va virtual olam narsa va hodisalarini bir-biridan ajratolmaymiz. Chunki bu olam insonga bevosita uning hissiyotlari orqali ta'sir qiladi.

Virtual reallik ongning muayyan bir holati bo'lgani uchun ob'yektiv reallikdan, shu jumladan bizning kundalik hayotimizdan farqlanadi. Xuddi shunday virtual reallik texnologiyalari falsafa, psixologiya, estetika va umuman ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida tadqiq etiladi. Shu nuqtai nazardan, hozirda virtual reallik texnologiyalari tadqiqi qilish, amal qilish mezonlarini aniqlash, bilish va amaliy faoliyatdagi roli, ehtimollik kategoriyasi bilan aloqadorligini, virtuallik tabiatini umuman universum va borliq xossalari bilan tushuntirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. B.V.Markovning fikricha, telekommunikatsion texnologiyalar transmilliy darajada demokratlashuv imkonini beradi [6]. Shuningdek, nokompyuterli virtuallashuv sohasida ham ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, xususan Rossiya fanlar akademiyasi Inson instituti qoshidagi Virtuallashuv Markazi tomonidan virtuallashuv psixologiyasi va ijod virtualligi kabi masalalar tadqiq etilib «Virtualistika manifesti» yaratilgan va yangi dunyoqarash tizimi sifatida taqdim etilgan bo'lib, uning asosida «olam virtualdir» g'oyasi yotadi. Manifestda shuningdek virtual reallikning asosiy xossalari aniqlangan bo'lib, ular quyidagilardir: o'zlashtirilganlik, faollik, avtonomlik, interfaollik. Yana bir rossiyalik olim V.Rudnev ham: «...har bir reallik virtualdir» g'oyasini qo'llab quvvatlaydi, chunki haqiqiy olam «insonlar ongi va ular tomonidan o'ylab topilgan diskurslar (g'oyadan tortib to dingacha va til o'yini sifatida tushuniluvchi hodisalar) ning virtual realligi bilan qorishib ketadi» [7].

Virtual reallikning o'ziga xos ta'rifi S.S.Xorujiy maqolasida beriladi: «Virtual reallik, virtual hodisalar har doim qandaydir qisman ro'yobga chiqqan va nisbiy mavjudlik xususiyatiga ega bo'lib, empirik reallikning u yoki bu hodisalari yetishmovchiligi yoki mavjud emasligi bilan xarakterlanadi (yuzaga keltiriladi U.J.)». Virtuallashuv hodisasiga bag'ishlangan fundamental tadqiqot D.V.Ivanovning «Jamiyat virtuallashuvi» monografiyasi hisoblanadi. Unda virtual reallik mantig'i real mavjud bo'lgan narsalar va hatti-harakatlar obrazlar – simulyatsiyalar bilan almashtirilishi sifatida yoritiladi. Muallif virtual reallikning uchta asosiy belgilarini ajratadi: nomoddiy ta'sir (tasvirlanayotgan narsa mavjud bo'lgan narsalar effektini hosil qiladi); parametrlarning shartlilik (ob'yektlar sun'iy va o'zgaruvchan); efemerlik (kirish/chiqish erkinligi bo'lib, ya'ni uzilish holatlari bo'lganda qayta mavjud bo'lish imkonini yaratadi). Shuningdek asarda muallif bir qancha muammolar yechimini taklif qiladi.

Birinchidan, «real/virtual» dixotomiyasini qo'llashga asos bo'lish uchun, ijtimoiy reallik genezisini kuzatish va tadqiq qilishi talab etiladi. Shu sababli jamiyat virtuallashuvining taklif etilayotgan kontseptsiyasi moderndan – postmoderngacha bo'lgan ijtimoiy reallik fenomenining jamiyat modernizatsiyasi va ijtimoiy reallikning paradoksial transformatsiyasi jarayonida ijtimoiy madaniy o'zgarishlar yuzaga kelishini tahlil qilish natijasida ayon bo'ladi.

Ikkinchidan, «reallikdan-virtuallikka» kabi ijtimoiy o'zgarishlar modelini yaratish uchunturli xil empirik hodisalarni umumlashtirish lozim. Bu masalaning yechimini XX-XXI asrlarda ro'y bergan jarayonlarga bag'ishlangan tadqiqotlar natijasida aniqlangan va taklif etilayotgan kontsepsiyalarning ijtimoiy yadrosini tashkil qilgan – virtuallashuv ijtimoiy o'zgarishlarning namunasi va yagona tamoyili berishi mumkin.

Uchinchidan, virtuallashuv kontsepsiyasining nazariy maqomini aniqlash uchun uni zamonaviy ijtimoiy-gumanitar sohada qo'llanilayotgan jamiyat transformatsiyasi modellari bilan solishtirib ko'rilishi zarur. Biroq, muallif debocha qismida «taqdim qilinayotgan ishdagi jamiyat virtuallashuvi modeli ijtimoiy o'zgarishlar yangi nazariyasining qoralama variant, eskizi sifatida berildi» deb ogohlantiradi. Demak, aytishimiz mumkinki virtual reallik va virtuallashuvi mexanizmlarining ontologik tabiati zamonaviy ilmiy olamda hamon tushunish va anglash jarayonida ketmoqda. Tadqiqotlarning asosiy qismi esa elektron virtual reallik doirasida amal qilib, tadqiqotchilar bu jarayon borasida, ya'ni jamiyat transformatsiyasining yangicha ko'rinishi uning «virtuallashuv»i haqida gapirganda asosan Internet tarmog'i makoni bilan bog'liq virtuallashuvni nazarda tutmoqda.

«Ekran»ga ommaviy ravishda sho'ng'ib ketish AKTga nisbatan tanqidiy qarashlar shakllanishiga olib keldi. Ko'pgina tadqiqotchilar frantsuz poststrukturalistlar, xususan J.Bodriyyar kabi yangi mediani moddiy reallik «simulyakr»lari sifatida, ya'ni individ hayotiga salbiy ta'sir qiluvchi yoki R.Bart metodiga ko'ra «reallikni miflashtirishning semiotik tizimi» sifatida idrok qila boshladi. Biroq kompyuter texnologiyalar va Internetning zamonaviy madaniyatga va ijtimoiy-madaniy faoliyatga ta'sirini inkor qilib bo'lmaydi. Tarmoqdagi leksikon kundalik muomala madaniyatimizga singib bormoqda, internet-portallar moda va hayot tarzimizga, tashqi ko'rinishimiz va iste'mol madaniyatimizga yangi talablarni belgilamoqda. Virtual reallik haqiqiy reallikning o'rnini bosmayapti, balki ular parallel ravishda mavjuddirlar. D.O.Usanova ta'kidlaganidek, «u, har doim ham tayyor mahsulot olish kabi maqsadni ko'zlovchi jismoniy faoliyatimizdan farqlanib turadi, bu uning kundalik va pragmatik ahamiyatga urg'u bermasligini, aksincha

katta kuchni ijodga sarflovchi va shu nuqtai nazardan virtual madaniyatni yuqori darajali madaniyat sifatida xarakterlashimizga imkon beruvchi hodisadir» [8].

«Virtual reallik» istilohi, ayniqsa XXI asrda keng tarqalgan bo'lib, anchayin noaniq tushuncha hisoblanadi. Masalan, D.V.Pivovarov uchun bu «u yoki bu amalga oshmagan yoki tabiiy ravishda amalga oshirilmaydigan fikriy ehtimollikning (abstrakt yoki konkret) belgi-grafik shaklda sun'iy amalga oshirilishi (yaratilishi)» [9]. S.L.Katrechko fikricha esa mazkur tushuncha bir necha ma'noda qo'llanilishi mumkin, ulardan asosiysi virtual olam «variantlik va beqarorligi bilan ajralib turuvchi» va «inson tomonidan yaratilgan jismoniy olamga aynan o'xshash sun'iy olamdir». Shu nuqtai nazardan, «real vaqtda ma'lum (chegaralangan) vaqt mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday sun'iy (madaniy) olamni virtual deb atash mumkin» [10], - kitoblar, kinotasma, teatr spektakllari olami kabilarni bunga misol qilib keltirishimiz mumkin.

Virtuallik amerikalik sotsiolog M.Kastels ta'kidlashicha: «biz o'ziga xos virtual hisoblanuvi madaniy sharoitda yashamoqdamiz, chunki u elektronika bilan boshqariluvchi kommunikatsiyalarning virtual jarayonlariga asoslanadi». Aynan shu jihat axborot davri madaniyatini ajratib turadi: «biz asosan virtuallik orqali yaratgan ma'nolarni yuzaga chiqaramiz» [11].

Virtuallikni falsafiy madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan anglashda esa D.O.Usanova quyidagicha ta'rif beradi, «o'qishning qo'yidagi muhim variantlari dinamikasi sifatida taqdim etilishi mumkin: 1) virtuallik o'zga, mavjud bo'lmagan borliq sifatida; 2) virtuallik bilinmagan (bilish amalga oshirilmagan) reallik; 3) virtuallik utopiya sifatida – ideal reallik; 4) virtuallik individning sub'ektiv, ichki olami kechinmalariga asoslangan reallik; 5) virtuallik ishtiraklashuvchi, imitatsion (o'ylab topilgan reallik); 6) virtuallik axborot-texnik makon – kibermakon: texnik vositalangan muhit, zamonaviy jamiyatning axborot resursi, madaniyatning mediya muhiti sifatida» [12].

Demak, g'arblik olimlar virtuallikning asosi faqat texnologiyalar deb hisoblasa, rossiyalik olimlar qarashlari «sun'iy», «o'ylab topilgan» belgi, obraz, timsollardan foydalaniladigan madaniy amaliyot olami, degan kontsepsiya bilan bog'liq. «Virtual reallik», «virtual madaniyat» tushunchalarining ko'pgina ilmiy talqinlari hamda mazkur masala bo'yicha bahslar hamon davom etayotganligi sababli yangi ilmiy fan «virtualistika»ni vujudga kelishiga va inson faoliyatining turli sohalari: madaniyat, din, siyosat, fan va ta'limda virtuallashuv jarayonlarini kengroq tadqiq qilish uchun asos bo'ldi.

Axborotlashgan jamiyatda axborot kommunikatsion texnologiyalarning keng tarqalishi ijtimoiy madaniy maydon tarkibiy tuzilmasining tubdan o'zgarishiga olib keldi. Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahliliy tadqiqotlar bunday o'zgarishlarni o'rganishni ko'zda tutadi. Shunday qilib, amerikalik tadqiqotchi F.Xemmit, virtual reallik manbalarini tadqiq qilar ekan, uning fikricha «virtuallashuv» fenomenining sababi bir qancha omillar bo'lib, ular kinoning sintetik funksiyalarini takomillashtirishga asoslanadi. Tadqiqotchi tahminicha, kelajak virtual reallik ortidadir, shu sababli mazkur soha bo'yicha fundamental tadqiqotlarga zarurat tug'iladi, shunchaki urfdagi tendentsiya sifatida emas haqiqatdan bu muammolarni o'rganishga katta ehtiyoj yuzaga keladi. Uningcha, «kompyuter funksiyalari dasturiy ta'minot takomillashtirilishi natijasida mutlaqo o'zgarishi mumkin» [13].

Bugungi kunda virtual makonning inson ijtimoiy-madaniy sohasini tobora qamrab olayotganini va yuqoridagi ilmiy farazning qanchalik haqiqiatga to'g'ri keliganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Bir tomondan texnik ta'minot ijtimoiy-madaniy faoliyat uchun kerakli sharoit yaratib, kerakli qurollar bilan ta'minlasa, boshqa tomondan bunday qurollarning hammaga ochiqligi, soha mutaxassislariga murojaat etilishiga zarurat qoldirmayapti. Masalan, biror tadbirning ijtimoiy tarmoqda sahifasini ochish albatta internet-auditoriyasida katta qiziqish uyg'otishi mumkin. Biroq boshqa tomonidan, virtual olam tadbirga haqiqiatda borish ishtiyoqidagilarni ham o'ziga jalb qiladi. Chunki bo'layotgan har bir hodisani bormasdan, moliyaviy, emotsional va jismoniy kuch sarflamasdan kuzatish ham mumkinku. F.Xemmit fikricha, virtual reallik «elektron axborot olamida inson amal qilishi uchun, «do'stona» funksional-interaktiv interfeys asosida yaratilgan yo'nalish.

Virtual reallik sohasida ishlash oson va tezligiga ko'ra afzal buning ustiga o'yin xarakteriga ega» [14]. Bunda mashina bilan foydalanuvchining birligi, insonning virtual olamga «ko'chishi», virtual ob'yektlarning «haqiqiy reallik» kabi idrok etilishi, kompyuter hech narsa va hech kim o'rnini bosa olmaydigan yordamchiga aylanishi holatlari kuzatiladi. Kitob, film, spektakl virtual olami interaktivligi bilan ustun hisoblanuvchi kompyuterga o'z o'rnini bo'shatib beradi. F.Xemmit virtual reallikni ideallashtirmaydi, uning inson psixikasi va moddiy olamni idrok qilishiga salbiy ta'siri borligini ta'kidlaydi, biroq bo'sh vaqtlarda virtual reallik texnologiyalarini qo'llash ta'lim va intellektual rivojlanish uchun istiqbolli hisoblanadi. Ayrim tadqiqotchilar, masalan R.A.Barishev, «virtual reallik» va «kibermakon» tushunchalarini ajratadi. U uchun ikkinchisi «o'zini kompyuter, tarmoqlar bilan hamkorlikda topuvchi inson borligining virtual ijtimoiy maydoni» [15]. Shunday qilib, agar virtual reallikni texnik

kashfiyotlar va yangiliklar mahsuli deb ko'rib chiqadigan bo'lsak, u holda kibermakondagi madaniy amaliyot gumanitar soha vakillarining savollariga javob bera oladi va qiziqishini orttiradi.

Xullas, yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib zamonaviy tadqiqotchilar murojaat qiluvchi virtual texnologiyalarning quyidagi ijtimoiy-falsafiy jihatlarini ko'rsatish mumkin: axborot jamiyati taraqqiyoti sharoitida ijtimoiy institutlarning transformatsiyasi; onlayn birlashmalar rivoji va ularning an'anaviy birlashmalar bilan hamkorligi; ijtimoiy kommunikatsiya tizimi o'zgarishiga Internet tarmog'i rivoji va ta'siri; zamonaviy ta'lim transformatsiyasi, distantsion ta'lim rivoji; madaniy identiklikni saqlash muammosi; «elektron iqtisod», «elektron hukumat» va boshqalarni shakllanishi shular jumlasidandir.

Adabiyotlar

1. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. - М.: Academia, 1999. - С.492-505.
2. Mirziyoyev Shavkat Miromonovich. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – Toshkent: O'zbekiston, NMIU, 2019. – B.88.
3. Normamatova M.N.Virtualistikada postnoklassik epistemologiya g'oyalari. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2018. – B.14.
4. Measuring the Information Society Report Volume 1. 2018. ITUPublications. Statistical reports. International Telecommunication Union. Place des Nations. CH-1211 Geneva Switzerland.
5. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века. Москва : АСТ, 2003. - С.669.
6. Марков Б.В.Демократия и Интернет // Технологии информационного общества — Интернет и современное общество: Материалы Всероссийской объединенной конференции. СПб., 20-24 ноября 2000г. – СПб.,2000. <http://ims2000.nw.ru/src/TEXT74.HTML>
7. Руднев В. Прочь от реальности. - М.: Аграф, 2000. - С. 80.
8. Усанова Д.О. Виртуальная культура как феномен современности и ее репрезентация в субкультурных практиках // Теория и практика общественного развития. 2013. № 11. С. 395-396.
9. Социальная философия : словарь / под ред. В.Е. Кемерова, Т.Х. Керимова. Москва : Академический проект, 2003. – С.47.
10. Катречко С. Трансформация сознания в эпоху Интернета // Влияние Интернета на сознание и структуру знания. Москва : Институт философии РАН, 2004. - С.60-62.
11. Кастельс М. Галактика Интернет: размышление об Интернете, бизнесе и обществе. Екатеринбург: У-Фактория : Изд-во Гуманитарного ун-та, 2014. – С.327.
12. Усанова Д.О. Виртуальная культура как феномен современности и ее репрезентация в субкультурных практиках // Теория и практика общественного развития. 2013. № 11. - С. 396.
13. Hammet F. Virtual reality. New York, 1993. 213. - P. 104.
14. Hammet F. Virtual reality. New York, 1993. 213. - P. 108.
15. Барышев Р.А.Личность в контексте киберпространства // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. 2011. № 2 (217). Вып. 20. - С.15-18.

UDK: 1.311.34

SIVILIZATSIYALAR TRANSFORMATSIYASINING IJTIMOIIY-SIYOSIIY OMILLARI

J.A.Ochilov

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi huzuridagi Malaka oshirish markazining Samarqand viloyati mintaqaviy filiali

Annotatsiya. Maqolada sivilizatsiyalar transformatsiyasining ijtimoiy-siyosiy omillari G'arb va Sharq munosabatlari kontekstida izohlanib, ular o'rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy integratsiyalashuv xususiyatlari ko'rsatilgan. Shuningdek, har bir mintaqaning milliy mentalitetiga aylangan ratsionalizm va irratsionalizm haqidagi nazariy ta'limotlar falsafiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: G'arb va Sharq sivilizatsiyalari, transformatsiyasi, integratsiyasi, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-mafkuraviy omillari, demokratiya eksporti, ommaviy migratsiyasi, adaptatsion potentsial, individualistik-ratsionalizm, ma'naviy-ijtimoiy irratsionalizm, geoijtimoiy-madaniy sindrom, zamonaviy texnogen sivilizatsiya.

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTNOMASI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC REPORTS

Mas'ul kotib
Musahhih
Texnik muharrir

X. Sh. Tashpulatov
O. Ro'ziboyev
A. I. Inatov

Muharrirlar:

I.Sulaymonov	- f.f.d., dotsent
E.Arziqulov	- f.-m.f.n., dotsent
O.Yusupova	- fil.f.n., dotsent
A.R.Safarov	- PhD., dotsent

Mas'ul muharrirlar:

D. M. Aronbayev	- k.f.n., dotsent
A. Sh. Yarmuxamedov	- f.-m.f.n.

Muassis: Samarqand davlat universiteti
Manzil: 140104, Samarqand shahri, Universitet hiyoboni, 15.
Telefon: (0 366) 239-14-07, Faks: (0 366) 239-13-87
e-mail: axborotnoma@samdu.uz

SamDU «Ilmiy axborotnoma» jurnali tahririyati kompyuterida terildi.
Bosishga 30.046.2020 yilda ruxsat etildi. Qog'oz o'lchami A-4. Nashriyot hisob tabog'i 10,00.
Buyurtma raqami 60. Adadi 500 nusxa.

Manzil: 140104, Samarqand shahri, Universitet xiyoboni, 15.
SamDU bosmaxonasida chop etildi.